د عثماني خلافت پای

لیکنه او څېړنه :

نصرت الله (مظلومیار)

Ketabton.com

کال : ۱۳۹۸ / ۱ / ۱۳

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډالۍ !

خپلې ګرانې مور او پلار جان ته چې زما په روزنه کې

يې نه ستړې کېدونکې هلې ځلې کړې دي ، او

زه يې تر دې ځايه را رسولی يم .

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

موضوع .... مخ

عثماني خلافت ته یوه لنډه کتنه ۳
د سلطان عبدالحمید شخصیت ۷
د سلطان عبدالحمید واک ته رسېدل ۸
اساسي قانون ۹
مدحت پاشا ، فکر او کړنې یې ۱۱
د ترکیې او روسیې اړیکې ۱۲
د کریمیا جګړه او د بالکان د ملتونو پاڅون ۱۳
د ترکیې او روسیې ترمنځ د (۱۸۷۷م) کال جګړه ۱۵
د سان ستیفانو تړون ۱۷
د برلین تړون ۱۸
پان اسلامېزم ۲۰
د سلطان له واکه ګوښه کول ۲۲
ځوان ترکان ۲۳
مأخذونه ۲۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

عثماني خلافت ته یوه لنډه کتنه

عثماني خلافت په نړۍ کې د مسلمانانو د تېرو شویو خلافتونو څخه وروستی خلافت دی ، چې په اوسنۍ ترکیه کې رامنځته او همدلته له منځه یوړل شو . ۳۴ عثماني واکمنان د ۱۲۹۹م کال څخه تر ۱۹۰۹م کال پورې واکمن وو . د عثمانیانو بنسټ ایښودونکی عثمان د ارطغرل زوی دی ، چې د پلار د مرګ څخه وروسته په ۱۲۸۸م کال کې واک ته ورسید .

تاریخ ترکیه کې داسې لیکي :

د ارطغرل د وفات (۱۲۸۸م) کال نه وروسته د هغه مشر زوی عثمان د هغه ځای ناستی شو . په ۱۲۸۸م کال کې د سلجوقي سلطان د یوه فرمان له مخې عثمان د سرحدي سیمو د حاکم په توګه وټاکل شو . (۵ : ۱۳)

د عثمان په لاس عثماني ډلې د بېزنطي دولت د امکاناتو او وسایلو په مټ له قبیلوي اسلوبه دولتي اسلوب ته واوښتې ، په عثمان پسې یې زوی اورخان (۱۳۲۷م) کال پر تخت کېناست، وروپسې لومړنی مراد ، بیا یې زوی بایزید ، وروپسې محمد بن بایزید ، بیا دوهم مراد بن بایزید او وروپسې محمد الثاني د قدرت واک په لاس کې ونیو ، دغه محمد الثاني په تاریخ کې د محمد الفاتح په نوم شهرت لري ، چې په (۱۴۵۱م) کال کې واک ته ورسېد ، په (۱۴۵۳م) کال کې یې قسطنطنیه فتح کړه ، بېزنطي امپراطور (یوولسم قسطنطین) یې وواژه او په دې توګه یې بېزنطي امپراطوري په بشپړه توګه له پښو وغورځوله . (۲ : ۱۲۱)

قسطنطنیه د آسیا د نیولو دروازه وه ، رومیانو څو ځله د همدې لارې د آسیا د نیولو لپاره حملې کړې وې . د قسطنطنیې د نیولو لپاره د صحابه کرامو له وخته کوښښونه شوي وو . د فاتح له حملې څخه مخکې نږدې یوولس ځلې مسلمانو مشرانو حملې کړې وې ، خو یوه هم نه وه بریالۍ شوې . فاتح د (۱۴۵۳م) کال د می په میاشت کې حمله وکړه او دغه سیمه یې ونیوله او پلازمېنه یې د اناطولیې څخه استانبول ته ولېږدوله .

د فاتح څخه وروسته په عثمانیانو کې بل مهم شخص سلطان سلیم دی ، چې نوموړي وکولای شول د عثمانیانو امپراطوري لا پراخه کړي ، د فارس ځینې سیمې ، مصر ، شام ، او حجاز په بشپړ ډول ونیسي او د خلافت اعلان وکړي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تاریخ ترکیې لیکوالان لیکي :

کله چې سلطان سلیم د خلافت اعلان وکړ ، نو د اسلامي نړۍ په یوه ځای کې هم د مخالفت غږ پورته نه شو . (۵ : ۱۱۴)

د سلطان سلیم د وفات (۱۵۲۰م) کال نه وروسته یې زوی سلیمان اعظم چې په سلیمان القانوني مشهور دی واک ته ورسېد . ده هم عثماني امپراطوري ډېره پراخه کړه . اروپایي هېوادونه، بلغاریه ، هنګري ، او وینس یې ونیول .

ځیني مؤرخین د سلیمان القانوني له دورې سره د عثماني خلافت د زوال خبرې پیلوي ، ځکه له ده وروسته د حکومت کولو طرز بدل شو ، واکمنان په عیش او عشرت بوخت شول ، ځینې واکمنان د کم عمر په درلودلو سره د خلیفه کېدو وړ نه وو ، فوځ به زیاتره وخت بغاوتونه کول او واکمنان به یې وژل .

سلیمان په خپله واکمنۍ کې عثماني سلطنت خپل عروج ته ورساوه ، د هغه وروسته د خلافت زوال شروع شو . د څو کلونو پورې د زوال نښې نه لیدل کېدې ، خو داخلي ستونزې د سلیمان القانوني په وخت کې پیدا شوې وې . یوه ترکي مؤرخ (قوطچي) د سلطنت د زوال د پیل په اړه څو مادې ذکر کړې دي ، چې درې مهمې یې دلته ذکر کوم :

۱ : په لومړیو کې به سلطان د دیوان په هر مجلس کې د خپلو وزیرانو سره موجود وه ، او د هغوی سره به یې مشوره کوله ، خو سلیمان القانوني دغه رواج پای ته ورساوه .

۲ : سلطان سلیمان داسې کسان په لوړو څوکیو وټاکل چې د لوړو څوکیو اهل نه وو.

۳ : د سلطنت د وزیرانو پر ځای د حرم دښځو او نورو خلکو څخه چې د سلطنت پورې یې هېڅ اړیکه نه درلوده ، مشورې اخیستل یې پیل کړل . (۵ : ۱۴۲)

د سلطان سلیمان القانوني وروسته په نړدې عثمانیانو کې داسې کوم شخص نه دی تېر شوی چې هغه دې د سترو کارنامو لرونکی وي ، او عثماني سلطنت ته یې کوم ستر خدمت کړی وي . په وروستیو واکمنیو کې عثمانیانو خپلې زیاتره سیمې له لاسه ورکړې ، په یونان ، سربیا ، ولاچیه او نورو سیمو کې بغاوتونه وشول ،او په پای کې یې آزادي ورڅخه واخیسته .

عثمانیانو د روسیې او فرانسې سره ځیني جګړې وکړې ، او تړونونه یې هم لاسلیک کړل .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سلطان سليمان القانوني څخه ډېر وروسته د دويم سلطان محمود (۱۸۰۸ ــ ۱۸۳۹م) په وخت کې محمد علي پاشا رامنځته شو ، نوموړی د مصر والي و ، او د عثمانيانو په اشاره يې په نجد کې د وهابي تحريک د پلويانو پر ضد جګړې وکړې ، او هغوی يې له منځه يوړل.

ډاکتر صلابي د محمد علي پاشا په اړه ليکي :

هغه د خپل مکر او فريب او ښه ذهانت په وجه د مصري علماوو اعتماد ترلاسه کړ ، په ډېر مکر او چاپلوسۍ يې په مصر کې خپل سيال (واکمن) لرې کړ ، او په (۱۸۰۵م) کال کې د مصر د والي په توګه مقرر شو . ډاکترصلابي ليکي چې د ماسوني ډلې او علي پاشا ترمنځ اړيکې موجودې وې . (۴: ۳۹۴ـ۹۲)

د لومړي سلطان عبدالحميد په واکمنۍ (۱۸۳۹ـ۱۸۲۱م) کې د تنظيمات په نوم يوه نوې دوره شروع کيږي . هغه دوه فرمانونه د قانون په شکل وړاندې کړل . په (۱۸۵۴ او ۱۸۵۲م) کلونو کې دوه فرمانونه جاري شول ، د دې فرمانونو په خپرېدو سره د تنظيماتو په نوم نوې دوره پيل شوه ، او د هېواد چارې په غربي ډول مخکې وړل کېدې ، د دې فرمانونو په جاري کولو سره په اسلامي شريعت باندې د عمل کولو سلسله ودرېده ، او په هېواد کې د قانون او نورو ادارو د رامنځته کېدو يوه نوې لړۍ پيل شوه . (۴: ۴۲۸)

د همدې لومړي سلطان عبدالحميد د واکمنۍ پر مهال د کريميا جګړه رامنځته شوه ، چې روسيه يوه خوا او ترکيه بله خوا وه . وروسته متحدو قوځونو (انګلستان او فرانسې) هم د روسيې پر ضد د جګړې اعلان وکړ ، د دې اعلان وجه د سائنيوپ عام وژنه وه ، چې د روسيې له خوا وشوه .

پروفيسر انصارالحسن ليکي :

د (۱۸۵۴ م) کال په سپټمبر کې متحد قوځونه (انګلستان او فرانسه) د کريميا جزيرې ته ورسېدل ، دلته د تېرو شپږو مياشتو څخه د ترکي او روسي فوځ تر منځ جګړه روانه وه ، د دواړو خواوو ترمنځ ستره جګړه د سپټمبر په ۳۰ د (ايلما) د سيند سره نږدې وشوه ، چې روسي فوځ پکې ماتې وخوړه . (۲: ۳۹۷ـ۹۸)

په (۱۸۲۱م) کال کې د لومړي سلطان عبدالحميد وروسته د هغه ورور عبدالعزيز خليفه شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سلطان عبدالعزیز د اروپا دوره وکړه ، هغه دا احساس کړه چې د اروپا ټول قوتونه د عثماني دولت پر ضد متحد دي ،او هر وخت د دوی پر ضد توطئې جوړوي ، هغه کوښښ وکړ چې د اروپا او روس ترمنځ د شته اختلافاتو څخه ګټه واخلي .د دې لپاره يې روسي سفير ته ځو ځله استانبول ته د راتګ دعوت ورکړ . اروپايي هېوادونه ترې ووېرېدل ، او د هغه پر ضد يې د بې ځايه مصارفو او اصراف ښه پروپاګند وکړ . باالاخره مدحت پاشا عبدالعزيز لرې کړ ،او د خپلو ملګرو په مرسته يې هغه وواژه .(۴ :۴۴۳_۴۴)

د عبدالعزيز وروسته يې وراره (پنځم مراد) د شيخ الاسلام د فتوا له مخې خليفه وټاکل شو ، نوموړی د لومړي سلطان عبدالحميد زوی وه .

ډاکتر صلابي ليکي :

کله چې نيمه شپه د خوبه راوېښ کړل شو ،او د عبدالعزيز د لرې کېدو نه خبر شو ، نو وېره پرې راغله ،عقلي قوت يې ملګرتيا پرېښوده ،او بيا چې کله د حسن جرکسي د وژنې نه خبر شو ،نو عصبي کمزوري ورته پيدا شوه .کله چې مدحت پاشا په خپل لاس د جوړ شوي قانون اعلان کاوه ،نو د پنځم مراد حالت نور هم خرابېده تر دې چې بشپړ لېونی شو .په دې وخت کې شيخ الاسلام فتوا ورکړه چې کله د مسلمانانو واکمن پوره لېونی وي ،نو د امامت هدف له منځه ځي ،نو آيا په دې وخت کې يې لرې کول صحيح دي او که نه ؟(بيا ځواب ورکوي) په دې وخت کې د امامت (خلافت) څخه د هغه لرې کول صحيح دي.(۴: ۴۴۵_۴۲)

له ده وروسته يې ورور دويم سلطان عبدالحميد په تخت کېناست .نوموړی د عثماني خلافت وروستی (۳۴) ام خليفه دی ،چې د (۱۸۷۲م) کال څخه تر (۱۹۰۹م) کال پورې خليفه وه. هسې خو عثماني خلافت تر (۱۹۲۴م) کال پورې موجود وه ،خو واک د عثماني واکمن پر ځای له نورو سره و .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سلطان عبدالحمید شخصیت

لکه مخکې مو چې ورته اشاره وکړه ، سلطان عبدالحمید د عثماني خلافت وروستی واکمن وه ، نوموړی د پنځم مراد ورور او د هغه ولیعهد وه ، د مراد وروسته د لوی مفتي یا شیخ الاسلام او لومړي وزیر مدحت پاشا لخوا خلیفه وټاکل شو .

ډاکتر محمد صلابي د هغه د کوچنیوالي او زده کړو په اړه داسې لیکي :

سلطان عبدالحمید د عثماني خلافت په واکمنو کې (۳۴)ام خلیفه و . نوموړی (۳۴) کلن و ، چې په تخت کېناست ، هغه په (۱۸۴۲م) کال کې زیږېدلی دی . لس کلن و چې مور یې مړه شوه ، او پالنه یې د ناسکه مور په غاړه شوه ، هغې د یوې سکه مور په توګه د هغه صحیح پالنه وکړه . هغې د سلطان سره ډېره مینه درلوده ، تر دې چې د مرګ څخه مخکې یې وصیت کړی و ، چې زما ټول ملکیت د هغه دی . هغه ډېره دینداره ښځه وه ، او د سلطان پالنه یې هم په همدې ډول کړې وه ، چې د سلطان په ژوند باندې د هغې اغېز لیدل کیږي .

سلطان عبدالحمید د سلطان په قصر کې د خپل وخت (مروج) علوم د تکړه استادانو څخه زده کړل ، عربي او فارسي ژبې یې زده کړې ، تاریخ او ادب یې مطالعه کړل ، د تصوف په اړه یې معلومات ترلاسه کړل ، او هغه په ترکي ژبه شعرونه هم ویل . (۴ : ۴۴۹)

په کوچنیوالي کې یې د استانبول د وتلو علماوو او شیخانو نه درس ووایه . قرآن کریم یې په صحیح ډول لوستلای شو ، د پیغمبر علیه السلام سنت او د حنفي فقهې مکتب یې هم ولوست . هغه د یوه صوفي په توګه وروزل شو ، په ځانګړي ډول د نقشبندي او هېلوتي په فکر ، کوم فکر چې د هغه د واکمنۍ په پېر کې لیدل کېږي .

د وسلې استعمال یې زده کړ ، په توره او نېزه وهلو کې یې مهارت ترلاسه کړ ، تل به یې جسماني تمرین کاوه ، په نړیوال سیاست به یې ژور نظر ساته ، او د خپل هېواد د طول او عرض د ننه په پېښو به یې ځان پوره خبراوه .

د تاریخ ترکیې لیکوالان د هغه د شخصیت په اړه لیکي :

ځینې مؤرخین هغه د یوه چالاک ، مکار ، بزدل او فریبکار شخص په توګه پېژني ... او وایي چې هغه د ترکیې په معاصر تاریخ کې ترټولو یو جنجالي شخص دی . (۵: ۲۲۹)

(c) ketabton.com: The Digital Library

بل ترکي مفکر او لیکوال فتح الله ګولن د سلطان د شخصیت په اړه داسې لیکي :

د سلطان د حکومت دوره د فتنو او فساد دوره وه ، او هغه د ټولو په اتفاق ډېر ذهین ، هوښیار او با تدبیره انسان و . هغه ترکي لیکوالان او سیاسي فعالین چې د نویو عثمانیانو او یا هم د ځوانو ترکانو د غورځنګونو غړي وو ، هغوی ټول سلطان عبدالحمید ته په نېک نظر نه ګوري، په هغه نیوکه کوي ، او د پرمختګ دښمن یې ګڼي . د دواړو غورځنګونو غړي د لویدیځ د اخلاقو او کلتور نه اغېزمن شوي وو ، او غوښتل یې چې په ترکیه کې په هماغه ډول اخلاقي سیستم ، سیاسي نظام او نور لویدیځ قوانین پلي کړي ، خو سلطان عبدالحمید د هغوی د غوښتنو مخالفت کاوه .

د سلطان عبدالحمید واک ته رسېدل

سلطان عبدالحمید د سلطان عبدالعزیز وراره دی ، د سلطان عبدالعزیز د لرې کېدو او وژل کېدو وروسته یې وراره پنځم مراد په تخت کېناست ، چې یوازې څو میاشتې یې واکمني وکړه . وروسته د ځینو حالاتو د لیدو او اورېدو په پایله کې لېونی شو ، او خپل عصبي توازن یې له لاسه ورکړ .

ډاکتر محمد صلابي د پنځم مراد په اړه داسې لیکي :

کله چې نیمه شپه د خوبه راویښ کړل شو او د خپل کاکا عبدالعزیز د لرې کېدو خبر شو، نو وېره پرې راغله ، عقلي قوت یې ملګرتیا پرېښوده او بیا چې کله د حسن جرکسي د وژنې څخه خبر شو ، نو عصبي کمزوري ورته پیدا شوه . کله چې مدحت پاشا په خپل لاس د جوړ شوي قانون اعلان کاوه ، نو د پنځم مراد حالت نور هم خرابېده ، تردې چې بشپړ لېونی شو . په دې وخت کې شیخ الاسلام فتوا ورکړه ، چې کله د مسلمانانو واکمن پوره لېونی وي نو د امامت هدف له منځه ځي ، نو آیا په دې وخت کې یې لرې کول صحیح دي او که نه ؟ بیا پخپله ځواب ورکوي چې په دې وخت کې د امامت (خلافت) نه د هغه لرې کول صحیح دي . (۴ : ۴۴۵ ـ ۴۶)

سلطان عبدالحمید د خپل ورور مراد څخه وروسته د پنجشنبې په ورځ د (۱۸۷۶م) کال د اګست په ۱۳ مه په تخت کېناست ، په دې وخت کې یې عمر (۳۴) کاله و . او د مختلفو ډلو

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نمايندګانو لخوا هغه ته د خلافت مبارکي ورکړل شوه . د سلطنت په طول او عرض کې د توپونو سلامي ووهل شوه او جشنونه وشول . (۴ : ۴۵۱)

کله چې سلطان عبدالحميد واک ته ورسېد ، نو ټول سلطنت د ستونزو سره مخ و . د شلمې پېړۍ ستر مفکر بديع الزمان نورسي ترکي داسې ليکي : د هغه وخت د سترو فتنو د ختمولو لپاره د حضرت علي (ک) په شان يو شخصيت ته اړتيا وه ، او هغه (سلطان) په ډېرې ځوانمردۍ سره د هغه وخت د فتنو سره مقابله وکړه .

د سلطان د ټاکل کېدو وروسته د خلافت حالات په لاندې ډول وو :

په تونس کې نا امني خپره شوې وه ، فرانسويانو او ايټالويانو په مراکش کې لاسوهنې کولې او فتنې يې راپارولې . لنډه دا چې که ترکيه په کومه نړيواله جګړه کې داخله شي نو ضرور به ماته وخوري . د کريټ د جزيرې حالات هم خراب وو ، ځکه هلته غربيان د يوې خطرناکې بلا په توګه موجود وو ، او د وتو هېڅ اراده يې نه درلوده . په بالکان کې روسيې ښکاره مداخله کوله او مخالفتونه او فتنې يې راپارولې . سلاويانو د بلغاريې اوسيدونکي تحريکول چې د عثماني سلطنت څخه آزادي واخلي . www.fgulen.com

واک ته تر رسېدو وروسته يې مدحت پاشا يو ځل بيا د لومړي وزير په توګه وټاکه . لکه پاس چې مو ذکر کړل ، سلطان د خپل لېوني ورور پنځم مراد وروسته خليفه شو . نوموړی نږدې (۳۳) کاله د عثماني خلافت واکمن وه ، او په عثمانيانو کې دويم شخص دی چې دومره اوږده واکمني يې وکړه . په (۱۹۰۹م) کال کې د ځوانو ترکانو د يوه پاڅون او نړيوالو توطيو په ملاتړ له واکه ګوښه کړای شو ، چې وروسته به پرې په تفصيل سره خبره وکړو .

اساسي قانون

د سلطان عبدالحميد ثاني د واکمنۍ په لومړي کال اساسي قانون جوړ شو ، مدحت پاشا چې لومړی وزير وه ، هغه يې په جوړولو کې ډېر کوښښ وکړ . د مدحت پاشا په اړه ويل کيږي چې هغه غوښتل تر څو جمهوري نظام رامنځته کړي . تر دې چې د هغه د وفات وروسته هم همدا خبره کېده ، چې هغه په ترکيه کې د يوه قانون لرونکي جمهوري نظام غوښتونکی او ملاتړی وه ، دا خبره د يادولو وړ ده چې د جمهوري نظام په موجوديت کې يې د پاچا د

(c) ketabton.com: The Digital Library

منصب او مقام په اهمیت باندې زور اچوه . هغه د پنځم مراد د معزولی پر مهال مجلس ته ویلي وه چې دولت د پاچا پرته نه شي چلېدای .

د دیسمبر په ۲۳ ـ ۱۸۷۶م کال ماسپښین نږدې یوه بجه د قانون د نافذولو اعلان وشو ، د قوي باران د ورېدو سربېره زیات خلک موجود وو ، خو سلطان نه و ، د ۱۰۱ توپونو د سلامۍ په وهلو سره د قانون د نافذولو اعلان وشو ، خلکو خوښي ښکاره کړه ، او خپل کورونه یې روښانه کړل ، په همدې ورځ ماښام ځوانانو د سلطان زنده باد او مدحت پاشا زنده باد نعرې وهلې . د ډیسمبر په (۲۴) مه د یوې ورځپاڼې سرلیک په دې ډول وه :

پرون ورځ د ټول عثماني رعیت لپاره

د خوښۍ د پیلېدو ورځ وه

د هېواد په لر او بر کې خوښۍ ښکاره شوې ، خو د سلطنت په غیر مسلمو اقلیتونو کې د بالکان د عوامو خوښي نه لیدل کېده ، په رومانیه کې خو د قانون پر ضد لاریون وشو ، ځکه دا خلک د جلاوالي غوښتونکي وو ، ارمن او یهودان په دې قانون باندې زیات خوښ وو ، په استانبول او ادریانیل کې پرتو یونانیانو هم خوښي ښکاره کړه ، او ښه راغلاست یې ورته ووایه . د (۱۸۷۶م) کال قانون (۱۲) برخې او (۱۱۹) مادې درلودې ، چې د سلطان د حکومت کولو ، د لومړي وزیر د ټاکلو ، د وزیرانو او شیخ الاسلام د ټاکلو ، د نظامي افسرانو د ټاکلو ، د جرګو د واکونو او نورو ذکر پکې شوی و . (۵ : ۲۹۱ ـ ۹۷)

سلطان عبدالحمید له لومړي سره له اساسي قانون سره مخالفت درلود ، او په ظاهره یې له خلکو سره موافقه وښوده ، خو ډېر ژر یې اساسي قانون بېرته لغوه کړ ، او په (۱۸۷۷م) کال په فبرورۍ کې یې مدحت پاشا چې د اساسي قانون بنسټ ایښودونکی و ، له دندې ګوښه او له پلازمېنې یې جلا وطن کړ . پارلمان هم منحل او د هغه وکیلان یې خپلو کورونو ته ولېږل ، او د دولتي ادارو اکثره لایقه او باکفایته کارمندان له دندو ګوښه کړای شول . (۱۱ : ۲۲)

سلطان عبدالحمید په (۱۹۰۸م) کال کې یو ځل بیا اساسي قانون نافذ کړ ، خو په ورپسې کال کې د فوځ یوې برخې د دې قانون د پلي کولو پر ضد د اسلام په نوم بغاوت وکړ ، دوی په قسطنطنیه کې د یووالي او پرمختګ د ګوند ځینې غړي ووژل ، په دې سره محمود شوکت

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاشا راپاڅېد او سلطان عبدالحمید یې د اپریل په (۲۲) د شیخ الاسلام په فتوا له تخته کوز کړ، او واک ځوانو ترکانو ته انتقال شو .

مدحت پاشا ، فکر او کړنې یې

مدحت پاشا د ډېر وخت لپاره د عثماني ترکانو د لومړي وزیر په حیث دنده اجراء کړه ، هغه د عبدالعزیز او پنځم مراد په لرې کولو کې ستر رول ولوباوه . د پنځم مراد د لرې کولو وروسته یې عبدالحمید د مفتي په فتوا واک ته ورساوه ، سلطان عبدالحمید مدحت پاشا یو ځل بیا د لومړي وزیر په توګه وټاکه .

مدحت پاشا په ترکیه کې د جمهوري نظام غوښتونکی وه ، هغه غوښتل چې د سلطان واکونه محدود کړي ، په سلطان باندې یې اساسي قانون منظور کړ، هغه په ترکیه کې د یوه پارلماني حکومت څخه چې زیات واک ولري ملاتړ کاوه .

دا چې مدحت پاشا څنګه شخص وه ، مختلف لیکوالانو یې په شخصیت باندې لیکل کړي دي . وتلی ترکي لیکوال فتح الله ګولن (په یوه مقاله کې) او ستر عرب مؤرخ ډاکتر محمد صلابي هغه د دونمه یهودانو د تحریک پټ غړی ګڼي ، او هم یې د عبدالعزیز په وژلو تورنوي.

ډاکتر محمد صلابي لیکي :

سلطان عبدالحمید مدحت پاشا لومړی وزیر وټاکه ، او د ډیسمبر په (۲۳ـ۱۸۷۶م) کال یې د یوه قانون اعلان وکړ ، چې پکې یې د ښاري آزادیو ضمانت ورکړی وه .(۴ : ۴۵۱)

مدحت پاشا د دونمه یهودانو سره اړیکه درلوده ، او د هغه سره د اروپا پوره ملاتړ موجود وه. مدحت پاشا د خپلو ملګرو په ملاتړ د سلطان عبدالحمید کاکا سلطان عدالعزیز وواژه ، او بیا یې د دې وژنې د پټولو لپاره دا دعوه وکړه ، چې سلطان ځان وژنه کړېده .(www.fgulen.com)

فتح الله ګولن لیکي :

مدحت پاشا د دونمه یهودانو څخه و. ماسوني مبلغینو په ختیځ او لویدیځ کې د هغه د ښه توب لپاره تبلیغ کاوه ، چې هغه په عثماني امپراطورۍ کې د آزادۍ او اصلاح بیرغ لوړ کړی دی . سیکولرانو هغه ته د قانون د بابا لقب ورکړی وه ، هغوی په ورځپاڼو ، رسالو او جریدو کې د هغه لپاره ښه کمپاینونه کول ، تر دې چې هغه د عثماني سلطنت د لومړي وزیر څوکۍ ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورسېد ، بیا یې د تخریب او سازشونو لړۍ شروع کړه . د ماسونیانو او یهودیانو ملاتړ ورسره مل وه ، د حکومت د پرځولو لپاره یې د ماسونیانو د چلونو څخه کار اخیست . مدحت پاشا د یهودي او ماسوني نړیوالو ډلو په مرسته د یوې ټولنې بنسټ کېښود ، چې د (یووالي او پرمختګ) ټولنه نومېده . سلطان عبدالحمید چې کله د دې یهودي سازشونو څخه خبر شو، نو هغه یې ډېر ژر ونیو ، او تبعید یې کړ . (۴ : ۴۴۴)

مدحت پاشا به د شرابو څښلو په محافلو کې د حکومت ټول مهم او پټ رازونه افشاء کول ، یوه شپه یې خپله اراده داسې ښکاره کړه ، چې زه به ډېر ژر د عثماني دولت پر ځای د جمهوریت اعلان وکړم او په خپله به یې مشري کوم .

په مدحت پاشا باندې د سلطان عبدالعزیز د وژنې تور هم وه . سلطان عبدالحمید یو کمیسون وګماره ، چې د دې په اړه تحقیق وکړي ، بیا یې تورن کسان محکمې ته وړاندې کړل ، مدحت پاشا مجرم وپېژندل شو، او په مرګ یې محکوم کړ ، خو سلطان عبدالحمید مداخله وکړه ، او د هغه د مرګ جرم یې په ابدي حبس بدل کړ . مدحت پاشا یې حجاز ته تبعید کړ ، چېرته چې د فوځي بندیانو لپاره یو زندان موجود و .(۴ : ۴۵۲_۵۳)

د ترکیې او روسیې اړیکې

د عثماني ترکیې او روسیې ترمنځ اړیکې د سلطان عبدالحمید د واکمنۍ په دوران کې تر ډېره خرابې وې ، ځکه روسیې پخوا هم د عثماني ترکیې د لاس لاندې سیمو کې خلک د ترکي حکومت پر ضد بغاوت ته هڅول . روسیې غوښتل چې دغه سیمې (د باسفورس آبنا ، توره بحیره او د بالکانو سیمې) تر خپل واک لاندې راولي ، د دغو سیمو خلک یې د عثمانیانو پر ضد شورش ته هڅول ، او دا بهانه یې کوله چې عثمانیان د هغه ځای د عیسوي اوسیدونکو سره ښه سلوک نه کوي ، او آزادي یې تري اخیستې ده .

د دواړو هېوادونو ترمنځ د کریمیا د جګړې د پیلېدو یو لامل هم همدا سیمې وې . د کریمیا جګړه (۱۸۵۳_۱۸۵۶م پورې) چې د ترکیې او روسیې تر منځ پېښه شوه ، او وروسته پکې متحد فوځ (انګلستان او فرانسه) هم پکې برخه واخیسته . انګلستان د روسیې په مقابل کې د ترکیې د ادعا ملاتړ وکړ ، ځکه د ترکیې په ګټو کې د انګلستان ګټې نغښتې وې . دغه جګړه د روسیې په ماتې او د پاریس په کنفرانس سره پای ته ورسېده .

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډاکتر محمد صلابي ليکي :

روسيې د ديني ، سياسي او اقتصادي لاملونو په وجه غوښتل چې ځان ګرمو اوبو ته ورسوي . لوی پطرس روسانو ته وصيت کړی وه : چې د عثمانيانو سره دې تمدني کشمکش جاري وساتل شي ، ترڅو چې د هغوی ننبه له دې نړۍ څخه ورکه شي .

روسيې په همدې نصيحت عمل وکړ ، او د سلطان عبدالحميد د واکمنۍ په دوره کې د بالکانو يونان او د نورو عثماني سيمو خلکو د روسانو او اروپايانو په اشارو بغاوتونه وکړل . (۴ : ۴۲۰)

پروفيسر انصار الحسن ليکي :

په (۱۸۲۲م) کال کې د کرېټ د جزيرې اوسېدونکو د روسيې په غوښتنه د ترکانو پر ضد د بغاوت بيرغ پورته کړ ، يونان يې هم ملاتړ وکړ ، په دې سره د روسيې او يونان تر منځ د جګړې خطر رامنځته شو ، خو اروپايي قومونو مداخله وکړه او په (۱۸۲۹م) کال کې د کرېټ جزيرې داخلي آزادي ترلاسه کړه . (۲ : ۲۱۷)

يوازې د کرېټ جزيره نه وه ، چې روسانو يې ملاتړ کاوه ، او بغاوت ته يې هڅول ، د سربيا ، رومانيې ، بلغاريې او نورو بالکاني هېوادونو د آزادۍ په تحريکونو کې هم روسيې مستقيم او غير مستقيم لاس درلود .

سيد محمد فضل الله بخاري ليکي :

د مرکزيت په پای ته رسولو سره په ختيځ او لويديځ کې پروت عثماني سلطنت د سياسي يووالي څخه هره ورځ بې برخې کېده ، او په لرو پرتو سيمو کې غير مسلمانو اقليتونو د نورو په مټ ورانی پيل کړ . (۳ : ۵۵)

د کريميا جګړه او د بالکان د ملتونو پاڅون

هغه قومونه او طايفې چې د عثماني امپراتورۍ په اروپايي برخه کې اوسېدل دا وو : صربيان ، بلغاريان ، رومانيان ، البانيان ، او د مونټېنګرو او بوسنيا او هرزه ګوينا وګړي وو ، دوی د بالکان د ايالتونو په نوم هم يادېږي ، دوی مسيحيان وو ، په داسې حال کې چې د دوی فاتحين

(c) ketabton.com: The Digital Library

مسلمانان وو . د دین همدغه اختلاف ، د عثماني مامورینو ظلم او لوړې مالیې د پاڅونونو او بغاوتونو سبب کېدل .

د روسیې دولت په دې فکر کې و ، چې په عثماني امپراتورۍ کې د دغه پورته ذکر شوو مسیحیانو سرپرستي پخپله واخلي . هغه خبرې اترې چې په دې اړوند ترسره شوې مثبته پایله یې ور نه کړه ، او په (۱۸۵۳م) کال جګړه پیل شوه . روسان د دانیوب له سیند څخه تېر شول ، همدغه وخت فرانسې او انګلستان د روسیې پرضد جګړه اعلان کړه ، او خپلې یو شمېر کښتۍ یې د بالتیک بحیرې ته واستولې او د پوځي حمل و نقل په موخه یې یو بل ګروپ کېښتۍ ګانې تورې بحیرې ته ولېږلې . په لاره کې د ترکیې او ساردني د قواوو یوه ډله هم ورسره یو ځای شوه . روسانو مالداویا او ولاشې خوشې کړې وو ، نو ځکه متحدین د کریمیا پر لور وخوځېدل . وروسته تر هغې چې متحدین په دغه ټاپووزمه کې پلي او په جګړه کې بریالي شول ، نو یې د (سیواستو پول) بندر کلابند کړ . د دغه بندر کلابندۍ او جګړې نږدې یو کال وخت ونیوه .

په دغه جګړه کې روسانو ماتې وخوړه او په (۱۸۵۵م) کال کې د سیواستو پول بندر د متحدینو (ترکیه ، فرانسه او انګلستان) ګوتو ته ورغی . روسیې د سولې غوښتنه وکړه . د (۱۸۵۶م) کال د پاریس تړون دغه جګړه پای ته ورسوله . د دغه تړون پر اساس روسیې د بسارابیا جنوبي برخې له لاسه ورکړې ، او په توره بحیره کې د جنګي کېښتیو له ساتلو بې برخې شوه او هم یې په عثماني امپراتورۍ کې د ارتودوکس مذهب د پیروانو له ملاتړ څخه لاس واخیست . په (۱۸۵۹م) کال کې د ترکانو د مخالفت سره سره مالداویا او والاشې په خپلو منځونو کې سره اتحاد وکړ ، چې دغه کار د رومانیا د جوړېدو مقدمه شوه . مونتېنګرو د ترکانو پر وړاندې د مبارزو په حال کې وه .

په (۱۸۷۵ او ۱۸۷۶م) کلونو کې د بالکان ملتونو د عثمانیانو پر وړاندې پاڅون وکړ . روسان د هغوی د ملاتړ په موخه له ترکانو سره په جګړه شول ، چې په پایله کې ترکان مجبور شول ، چې د سن ستېفانو د تړون له مخې روسانو ته زیات امتیازات ورکړي ، خو اتریش او انګلیس د روسیې د واک د زیاتوالي له وېرې د روسیې پر وړاندې تهدید آمېزه روش په مخکې ونیو . د جګړې د پراختیا د مخنیوي په موخه په (۱۸۷۸م) کال کې د برلین تړون لاسلیک شو . د دغه تړون له مخې د بالکان درې ایالتونه مونتېنګرو ، صربستان او رومانیا په رسمي توګه خپلواک

(c) ketabton.com: The Digital Library

اعلان شول ، بلغاریا لا هماغه شان د ترکیې خراج ورکوونکې وه ، خو د هغه حاکم یو تن مسیحي و ، رومانیا د بسارابي جنوبي برخې چې د پاریس دتړون له مخې روسیې له لاسه ورکړې وې بېرته روسیې ته ورکړې ، د بوسنیا او هرزه ګوینا ایالتونه اتریش او د قبرس جزیره انګلستان ته ورکړل شوه . (۹ : ۱۳۸ ـ ۳۹)

د ترکیې او روسیې ترمنځ د (۱۸۷۷م) کال جګړه

د ترکیې او رسیې ترمنځ پخوا هم ډېرې جګړې شوې دي ، چې د جګړې مرکز به د بالکان هېوادونه وو . روسیې د پخوا څخه غوښتل چې د بالکان هېوادونه د خپلې ولکې لاندې راولي. روسیې به د بالکان د هېوادونو عیسوي اوسیدونکي د عثماني ترکیې پر ضد جګړې ته هڅول. پروفیسر انصارالحسن په (تاریخ جدید یورپ) کې د ترکیې او روسیې تر منځ د (۱۸۷۷م) کال د جګړې لاملونه په دې ډول لیکلي دي :

د (۱۸۷۲م) کال په اګسټ کې د ترکیې د ولکې لاندې ولایتونو بوسنیا او هرزه ګوینا بغاوت وکړ یو ترکي چاروا کی یې وواژه ، سربیا او مونټي نیګرو یې هم ملاتړ وکړ .

د (۱۸۷۲م) کال په جون کې د مونټي نیګرو او سربیا خلکو د روسیې په اشاره د بوسنیا ، هرزه ګوینا او بلغاریې د خلکو د ملاتړ لپاره د ترکیې پر ضد د جګړې اعلان وکړ ، چې په دې سره حالات نور هم بحراني شول . په زرګونو روسي رضا کاران د یوه روسي جنرال په مشرۍ سربیا ته ننوتل . (۲ : ۲۱۸ ـ ۱۹)

د جګړې د مخنیوي لپاره د ځینو اروپایي هېوادونو لخوا ډېر کوښښونه وشول ، مختلف کنفرانسونه راوغوښتل شول ، د روسیې لخوا داسې وړاندیزونه وشول ، چې ترکانو ومنل ، خو بیا هم د جګړې مخه ونه نیول شوه ، ځکه روسیې به بیا څو داسې شرایط وړاندې کول چې سلطان ته به د منلو نه وو ، هماغه وو ، چې (۱۸۷۷م) کال د اپریل په (۲۴) روسیې د ترکیې پر ضد د جګړې اعلان وکړ .

ترکیه یو خوا او سربیا ، بلغاریه ، روسیه ، استریا ، بوسنیا ، هرزه ګوینا او رومانیا بله خوا وو . د جګړې احوال د ډاکټر محمد صلابي په کتاب کې داسې لیکل شوی :

(c) ketabton.com: The Digital Library

رومانیه هم د روس ملګرې شوه ، عثمانیانو د روسیې سره ډېر سخت جنګ وکړ ، روسي فوځ د دانیوب د سیند نه تېر شو ، او د عثماني دولت ډېرې سیمې یې د خپلې ولکې لاندې راوستې لکه: تېره نو او نیقو لبلي ، چې اوس د بلغاریې هېواد سیمې دي . په دې ډول روسیې مهمې سیمې ونیولې . روسي فوځ ته د ماتې ورکولو لپاره سلطان په خپل فوځ کې ځینې تغیرات راوستل ، روسیې کوښښ وکړ چې د پلیونا (Plevna) ښار ونیسي ، دا ښار بالکانو ته تلونکې مهمه بندرګاه وه ،خو د عثماني فوځ تکړه سپه سالار عثمان پاشا روسي فوځ ته ماتې ورکړه او هغوی یې شاتګ ته اړ کړل . روسیې د خپل ډېر فوځ سره بیا حمله وکړه ، خو بیا یې هم ماته وخوړه ، د عثمان پاشا د تکړه والي په اړه سلطان یو ځانګړی فرمان صادر کړ ، چې پکې یې د عثمان پاشا ډېره ستاینه کړې وه .

کله چې روسان د دغه تکړه مشر په مقابل کې ناکام شول ، نو خپله پالیسي یې بدله کړه ، د ښار محاصره یې پیل کړه ، او عثماني دفاعي فوځ ته یې د سامان د رسولو لاره بنده کړه ، سربېره پر دې یې په ښار باندې حمله هم وکړه ، چې روسي قیصر هم پکې شامل و ، د رومانیې امیر چې یو لک فوځ یې درلوده د روسیې سره مرسته وکړه ، په دې جګړه کې روسي فوځ برلاسی وه ، د روسي فوځ ټوله شمېره دوه نیم لکه شوه ، هغوی د دریو کرښو په جوړولو سره عثمانیان محاصره کړل ، خو عثمانیانو د عثمان پاشا په مشرۍ ډېره سخته مقابله کوله ، د عثمانیانو شمېر ۵۰ زره و ، خو ډېر جرأت او کمال یې وښود ، هغوی نه یوازې دفاع کوله ، بلکې د هغوی د حملو مخنیوی یې هم کاوه ، د عثمانیانو په زړه کې همدا خبره تېرېده ، چې یا به بریالي کېږو او محاصره به له منځه ورو ، او یا به ټول شهیدان شو ، او د الله تعالی رضا به ترلاسه کړو .

عثمانیانو د عثمان پاشا په مشرۍ حملې کولې ، زیات فوځیان یې شهیدان شوي وو ، خو بیا هم یې د روسانو لومړۍ محاصروي کرښه ماته کړه ، دویمه یې هم ماته کړه ، د دوښمن ډېر توپونه یې لاس ته ورغلي وو ، کله چې یې د دریمې کرښې د ماتولو کوښښ کاوه ، مسلمان مشر په همدې وخت کې لږ ټپي شو ، هغه ښار ته د ننوتلو کوښښ کاوه ، خو روسي فوځ ښار ته داخل شوی و ، دښمن د څلور خواوو څخه اورونه اورول ، بالاخره عثمانیان مجبور شول چې تسلیم شي . دا پېښه په (۱۸۷۷م) کال کې رامنځته شوه ، او عثماني مشر (عثمان پاشا) هم وسله وغورځوله ، عثمان پاشا یې په دیسمبر کې روسیې ته ولېږه . (۴ : ۴۲۰ـ ۲۱)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پلیونا د ماتې وروسته د ترکي فوځ قوت کم شو ، د (۱۸۷۸م) کال د جنورۍ په (۲۰) روسي فوځ دریا نیل ته ورسېد ، په دې سره سلطان د سولې غوښتنه وکړه ، او د مارچ په (۳) مه یې د سان ستېفانو په تړون باندې لاسلیک وکړ . (۲ : ۲۲۲)

د سان ستېفانو تړون

د سان ستېفانو تړون د سلطان عبدالحمید لخوا د روسانو سره لاسلیک شو ، سلطان مجبور و ، ځکه چې روسان نور د سلطان پلازمېنې استانبول ته نږدې شوي وو ، د ډاکتر صلابي د لیکنې له مخې د پلازمېنې څخه یوازې پنځوس کیلو متره لرې وو .

ډاکتر صلابي لیکي :

روسي استازي له مخکې څخه لیکل شوي شرطونه راوړل ، او غوښتنه یې وکړه ، چې دا باید لاسلیک شي ، که چېرته یې لاسلیک نه کړي ، نو روسي فوځ به مخکې تګ شروع کړي ، او استانبول به ونیسي . د عثماني دولت سره د لاسلیک پرته بله لاره نه وه .

تړون لاندې مادې درلودې :

۱ـ توره بحیره سرحد وټاکل شو او آزاده یې اعلان کړه .

۲ ـ سربیا آزاده (خودمختاره) اعلان شوه .

۳ ـ بلغاریه هم آزاده اعلان شوه ، خو سلطان ته به یو څه اندازه پیسې د باج په ډول ورکوي .

۴ ـ د رومانوي دولت بشپړه آزادي .

۵ ـ عثماني دولت به د ارمني ، نصراني او سرکس قومونو بشپړه ساتنه کوي .

۶ ـ عثماني دولت به د کریټ د جزیرې د نصرانیانو د حالت د ښه کولو لپاره اقدامات کوي .

۷ ـ عثماني دولت به د جګړې (۲۵۰) میلیونه د سرو زرو لیرې تاوان ورکوي ، که روس وغواړي نو د دې پیسو په بدل کې ځینې سیمې په خپله ولکه کې راوستی هم شي .

۸ ـ باسفورس او دردانیل به د جګړې او سولې په دواړو حالاتو کې روسي فوځ ته خلاصې وي .

۹ ـ د بلغاریې مسلمان اوسېدونکي چې هر خوا وغواړي ، هجرت کولای شي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې تړون باندې د (۱۸۷۸م) کال د مارچ په (۳) مه لاسلیک وشو ، کله چې د عثمانی دولت لخوا صفوت پاشا په دې تړون باندې لاسلیک کاوه ، نو سترګې یې د اوښکو څخه ډکې وې ښکاره ده چې په دې تړون کې داسې شرطونه وو ، چې د عثماني دولت د هلاکت سبب شول . (۴ : ۴۲۲ ـ ۲۳)

د وتلي مؤرخ کیتهل بي له نظره : دا تړون د روسیې لپاره یوه بې ساري بریا وه ، روسیې د کریمیا په جګړه کې بایللی ذلت او رسوایي بېرته جبران کړه ، بالکان یې په خپله ولکه کې راوسته ، بلغاریه یې د خاورې برخه شوه ، او په توره بحیره کې یې بیا لاسوهنه پیل کړه .

د برلین تړون

د بالکان په هېوادونو کې د روسیې د نفوذ پراخېدل ، او توره بحیره په بشپړ ډول د روسیې لاس ته ورتلل ، د انګلستان د ګټو سره په ټکر کې وه . د اتریش لپاره د روسیې د لاس لاندې د یوې سترې بلغاریې منځته راتګ د منلو نه وه . رومانیه هم د روسیې څخه خفه وه ، ځکه سربیا ترې روسیې اخیستې وه ، د یونان سیمه (موناستر) بلغاریې ته ورکړل شوې وه . اتریش او انګلستان تش لاس پاتې وه .

همدغه لاملونه وو چې انګلستان د سان ستیفانو په تړون باندې د دویم ځل غور (نظر ثاني) غوښتنه وکړه ، انګلستان ویل چې د ختیځ مسئله تل د اروپایي هېوادونو لخوا حل شوې ده ، روسیه یې د حل کولو هېڅ حق نه لري . (۲ : ۲۲۳ ـ ۲۴)

خو ډاکتر صلابي بیا په دې موضوع کې د انګلستان شاملول د سلطان عبدالحمید کار ګڼي او هغه لیکي :

سلطان اصلاً په جګړه کولو خوښ نه و ، هغه تړون تصدیق نه کړ ، او د لوړې سطحې دیپلوماتیکې هلې ځلې یې پیل کړې ، تر څو بریالی شو ، چې انګلستان د ځان ملګری کړي د دې لپاره یو بل کنفرانس جوړ شو ، چې د برلین کنفرانس نومیږي . هدف ترې دا و ، چې یو خوا د سان ستیفانو د تړون اغېز کم کړي ، او بل خوا روسیه د انګلستان څخه ووېروي ، تر څو روسیه جګړه ونه کړي . دې کنفرانس عثماني دولت ته لږ ګټه وکړه ، او د مخکې تړون په نسبت یې تاوان کم و . (۴ : ۴۲۳)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سان ستيفانو په تړون باندې د دويم ځل غور کولو لپاره د ټولو اروپايي هېوادونو کنفرانس په برلين کې د جون په (۱۳ـ ۱۸۷۸م) کال کې جوړ شو . بسمارک يې مشري کوله ، د دې کنفرانس موخه د ترکيې ښه والي غوښتل نه و ، بلکې د سان ستيفانو تړون د انګلستان او اتريشيا د ګټو سره برابرول يې موخه وه ، د جولای په (۱۳) مه په دې تړون باندې لاسليکونه وشول . (۲ : ۲۲۴)

د برلين تړون د لاندې مادو په اساس لاسليک شو :

۱ ـ د بلغاريې خودمختاري ومنل شوه ، او حدود يې تغير شول .

۲ ـ د يونان سرحد د شمال خواته لږ پراخه کړل شو ، خو په دې ټول پوهېدل چې يونان په جګړه کې ښکېل نه و ، او د سان ستيفانو د تړون پورې يې اړه نه درلوده .

۳ ـ بوسنيا او هرزه ګوينا يې د اتريشيا پورې ونښلول .

۴ ـ بسارابيا يې د رومانيې نه جلا کړه ، او د روسيې پورې ونښلول شوه .

۵ ـ سربيا او توره بحيره خودمختاره اعلان شوه .

۶ ـ د جګړې تاوان چې (۲۵۰) ميليونه د سرو زرو لېرې و ، د ترکيې څخه لرې کړل شو .

۷ ـ په عثماني دولت باندې دا ومنل شوه ، چې په محکمو کې به د هر ډول مذهب او ملت لرونکو خلکو شاهدي مني .

۸ ـ د کريټ په جزيره کې به د نصرانيانو د فلاح او ښه والي لپاره کار کيږي .

بسمارک ځکه د دې کنفرانس د جوړېدو غوښتنه وکړه ، چې د روسيې او انګلستان جګړه ټولې اروپا ته خپره نه شي ، او د جرمني يووالي ته زيان ونه رسيږي ، ځکه چې د جرمني د يووالي لپاره ډېر کوښښ شوی و . بسمارک لوی هېوادونه دې کنفرانس ته راوغوښتل ، ترڅو د سان ستيفانو په تړون باندې بيا غور وکړي ، او د روسيې او ترکيې تر منځ د پېښ شوي جنګ د پايلو په اړه پرېکړه وکړي . (۴ : ۴۲۴)

(c) ketabton.com: The Digital Library

پان اسلامېزم

په (۱۹م) پېړۍ کې یو شمېر مسلمان مفکرین رامنځته شول، چې د نړۍ ټول مسلمانان په ځانګړي ډول مشران یې اتحاد او یووالي ته رابلل، دوی یې د لویدیځ د استعمار د زیانونو نه وېرول، او تأکید یې پرې کاوه، چې په خپلو کې سره یو شي، لاسونه سره ورکړي، او د لویدیځ استعمار پرضد یوه ځانګړې قوي او خپلواکه سیاسي او نظامي ټلواله جوړه کړي. همدغه فکر ته د پان اسلامېزم نوم ورکړل شوی دی، چې مانا یې د مسلمانانو یووالی (اتحادالمسلمین) ده.

دا چې د دې فکر لومړی رامنځته کوونکی څوک دی، په دې اړه ما دوه مختلف نظریات ولوستل. د تاریخ ترکیې لیکوالان لیکي:

که د اسلامي نړۍ د سیاسي یووالي لپاره د لومړني کوښښ په اړه معلومات وکړل شي، نو هغه شاه ولي الله وه، چې په خپل کتاب (حجة الله البالغه) کې یې په ټولې اسلامي نړۍ باندې تأکید کړی، چې په یوه کرښلارې سره راټول شي، او د اسلام د لوړوالي لپاره کار وکړي. (**۵ : ۲۷۹**)

خو د معاصر نړیوال اسلامي خوځښت بنسټ ایښودونکی بې له شکه چې افغان سید جمال الدین دی، دهغه د کوښښونو له امله وه، چې په اسلامي نړۍ کې یوه ویښتیا او د یووالي فکر رامنځته شو. د افغان سید سفرونه، تقریرونه، لیکنې او مبارزه وه، چې په ختیځ یې د لویدیځ د استعمار او کلتور یرغل نه خبر کړل، دا فکر یې ورکړ، چې د هغوی د اخلاقو او کلتور پرځای د هغوی د ساینس او ټکنالوجۍ سره مینه وکړئ.

کله چې د اسلامي یووالي او نړیوال اسلامي فکر د رامنځته کېدو خبره کیږي، نو د افغان سید جمال الدین نوم یې په سر کې ذکر کیږي. هغه افغان سید وه، چې اسلامي فکر یې را ژوندی کړ، مسلمانان یې د لویدیځ د استعمار نه ووېرول، هغوی ته یې ور وښوده، چې استعمار د مسلمانانو د وروسته پاتې والي اصلي لامل دی. مسلمانان یې په دې پوه کړل، چې مسلمانان باید د لویدیځ د اخلاقو او کلتور پر ځای د هغوی د ساینس او ټکنالوجۍ سره مینه ولري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمد ابوریه لیکي :

یوائیني هدف چې سید جمال الدین یې په لاسته راوړلو کې ډېر زیار ویسته ، او په دغه لاره کې د ډېرو ستونزو سره مخ شو ، هغه د اسلامي هېوادونو د خلکو د ژوند د سطحې لوړول ، یووالي ، ورورولۍ رامنځته کول او د مسلمانانو د برابرۍ لپاره کار کول وه . (۱ : **۵۵**)

ډاکتر محمد صلابي لیکي :

د سلطان عبدالحمید د حکومت په اوږدو کې په لومړي ځل د اسلامي یووالي فکر رامنځته شو او په (**۱۸۷۲**م) کال کې چې سلطان عبدالحمید په تخت کېناست ، نو د یوه تحریک (خوځښت) بڼه یې خپله کړه ، کله چې سلطان عبدالحمید لږ آرام شو ، او واک یې په بشپړ ډول په لاس کې ونیوه ، نو د اسلامي یووالي (پان اسلامېزم) د فکر په پلي کولو یې پیل وکړ . (**۴ : ۴۲۵**)

ضیاألدین هوتک پخپل کتاب کې داسې لیکي :

د پان اسلامېزم مفکوره د سلطان عبدالحمید د واکمنۍ له پیل څخه د مخه رامنځته شوې وه، لویو او کوچنیو ډلو په ټوله اسلامي نړۍ کې د مسلمانانو د وحدت لپاره کار کاوه ، خو دا ځل دغې مفکورې په ترکیه کې سیاسي شکل غوره کړ . په ترکیه کې پخپله سلطان عبدالحمید د اسلامېزم د مفکورې پیاوړي کول پیل کړل . هغه یوازې د خپلو سیاسي موخو د لاسته راوړلو په خاطر دغه جریان پیاوړی کړ ، او ورسره جوخت یې ځان د مسلمانانو خلیفه هم اعلان کړ . (**۱۱ : ۲۴**)

عثماني خلیفه لیدل چې عثماني لویه امپراتوري یې د تجزیې د ستر خطر سره مخ ده ، نو د افغان سید جمال الدین دغه نظر یې ومانه ، او د پلي کولو لپاره یې کوښښ پیل کړ ، تر څو عثماني ستره امپراتوري د تجزیې څخه وساتي ، او هم د مسلمانانو د خلیفه نوم ترلاسه کړي . سلطان عبدالحمید د پان اسلامېزم نظریه او فکر چې د افغان سید جمال الدین لخوا رامنځته شوی و ، خپل کړ او د هغه پواسطه یې غوښتل ، چې عثماني اسلامي امپراتوري د تجزیې څخه وژغوري ، خپل ځان د ټولو مسلمانانو خلیفه کړي ، او هم د دې نظریې په ملاتړ د روسیې د پراختیا غوښتنې او د انګلیس او فرانسې استعماري سیاست سره مبارزه وکړي ، خو د سلطان دغه ارمان د یهودي ماسوني ډلې په واسطه سرته رسېدو ته پرېنښودل شو .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سلطان له واکه گوښه کول

سلطان عبدالحمید د عثماني خلافت (۳۴) ام واکمن و . د ده پر ضد د ځوانو ترکانو یو خوځښت د تېرې پېړۍ په اتیایمو او نوي یمو کلونو کې رامنځته شو ، دوی د یووالي او پرمختگ په نوم یو گوند هم درلوده ، چې وتلي لیکوالان ، مفکرین ، ژورنالیستان او روشنفکران یې غړي وو . دوی د سلطان د واکونو کمول غوښتل ، دوی غوښتل چې یو ډول مشروطه سلطنت باید رامنځته او د سلطان واکونه محدود کړل شي . د یووالي او پرمختگ گوند د پخواني قانون پلي کول غوښتل ، او هم یې غوښتنه کوله ، چې پارلمان ته باید بیا د کار د پیلولو اجازه ورکړل شي .

ډاکتر محمد صلابي لیکي :

د سلطان خبر رسوونکې اداري هغه د دې خوځښت څخه خبر کړی و ، خو اوس دا خوځښت ډېر پیاوړی شوی و ، او غړي یې په ولکه کې راوستل ډېر ستونزمن کار و ، د هغوی حوصلې ډېرې لوړې وې ،هغو د سلانیک ، مناسترا او د سوسن د سیمو خلک چمتو کړي وو ، چې د قانون د پلي کولو لپاره غږ پورته کړي ، او هم پارلمان ته د کار د پیلولو د اجازې غوښتنه وکړي . دا پېښه د (۱۹۰۸م) کال په جولای کې رامنځته شوه . ډېر لاملونه شته چې ولې په دې وخت کې د یووالي او پرمختگ گوند سلطان عبدالحمید له واکه گوښه نه کړ ؟ چې یو څو یې دلته ذکر کوو :

۱ ـ په (۱۹۰۸م) کال کې د یووالي او پرمختگ د گوند سره پوره قوت موجود نه و .

۲ ـ سلطان عبدالحمید د هغوی په اړه نرمه پالیسي خپله کړې وه ، د هغوی د غوښتنو احترام یې وکړ ، او د قانون پلي کول یې اعلان کړل .

۳ ـ عثماني قوم د سلطان سره ډېره مینه درلوده . د یووالي او پرمختگ د گوند په کمبته کې دا جرأت نه و ، چې د فوځ دننه د سلطان پرضد پروپاگند وکړي ، ځکه فوځ د سلطان ډېر زیات احترام کاوه .

خو وروسته د(۱۹۰۹م) کال د اپرېل په میاشت کې ځوانو ترکانو د سلطان عبدالحمید پرضد بغاوت وکړ ، او هغه یې د اپرېل په (۲۲) مه د شیخ الاسلام د فتوا په اساس له واکه گوښه کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نسیم احمد لیکي :

سلطان په (۱۹۰۸م) کال کې ببرته د قانون د پلي کولو اعلان وکړ ، د قانوني مجلس د احیاء کولو وروسته سلطان یو ځل بیا د قانون د لغوه کولو په فکر کې شو . په (۱۹۰۹م) کال کې حیدر پاشا لخوا د ریل ګاډي د پټلۍ د یوه ترمینل د پرانیستلو پر مهال د فوځ یوې برخې د شربعت په نوم د دې قانون پرضد ودربدل ، او په قسطنطنیه کې یې د یووالي او پرمختګ د ګوند څو غړي ووژل ، په دې سره محمود شوکت پاشا د سلانیک څخه فوځ راوستو ، قسطنطنیې ته راغی ، باغیان یې وټکول او مشران یې ورته په دار وځړول ، د شیخ الاسلام نه یې د سلطان د معزولی فتوا د (۱۹۰۹م) کال د اپرېل په (۲۲) راواخیسته ، او د قانوني مجلس (پارلمان) لخوا یې تائید کړه ، او سلطان یې له تخته کوز کړ ، سلطان یې د یلدز د قصر نه سلانیک ته ولېږه او هلته یې په قصر الجیش کې نظربند کړ ، چې وروسته د (۱۹۱۸م) کال د فبرورۍ په (۱۱)مه نېټه باندې مړ شو .

ځوان ترکان

لکه مخکې مو چې ورته اشاره وکړه ، د یووالي او پرمختګ ګوند وکولای شول ، چې سلطان عبدالحمید له سلطنته لرې کړي ، او واک په خپل لاس کې ونیسي . ځوان ترکان د همدغه یووالي او پرمختګ د ګوند غړي وه ، چې د ۱۹ م پېړۍ په وروستیو کې یې لومړی پټ او وروسته په ښکاره ډول فعالیت کاوه . ډېری غړي یې د سلطان لخوا تبعید شوي او ځینې یې بندیان شوي هم وو .

د دغه ګوند لومړني او اصلي غړي د انور پاشا ، طلعت پاشا او جاوېد پاشا څخه عبارت وو ، چې انور پاشا په آلمان کې پوځي زده کړې کړې وې ، طلعت پاشا په سالونیکا کې د تلیګراف کارکوونکی و ، او جاوېد پاشا هم یو یهودی صراف و . (۱۰ : ۲۰)

ډاکتر محمد صلابي لیکي :

د نولسمې مېلادي پېړۍ په نیمایي کې د عثماني قوم هغه ځوانان چې لیک او لوست یې کولای شو ، د فرانسې د انقلاب د هغو افکارو نه چې په پایله کې یې په فرانسه کې جمهوري نظام رامنځته شو ، ډېر اغېزمن شوي وو . د (۱۸۲۵م) کال په اوږدو کې د عثماني قوم دې لوستو خلکو د استانبول د یوې لرې پرتې سیمې (بلګراد) په یوه باغ کې په یوه موضوع

(c) ketabton.com: The Digital Library

باندې خبرې کولې ، دغه موضوع د سیاست سره اړیکه درلوده ، کله چې دوی د بڼ څخه راووتل نو د یوې پټې ټولنې د جوړېدو پرېکړه یې کړې وه ، او موخه یې دا وه ، چې جمهوریت او یووالی رامنځته کړي .

دوی د ځانګړو کاري اصولو او لایحو درلودونکي وو ، چې تر ټولو ښه بېلګه یې لاندې پنځه اصوله دي :

۱ ـ د داسې رژیم جوړول چې په هغه کې پارلمان او اساسي قانون موجود وي .

۲ ـ د مطلقه فیوډالي نظام پر ځای د پانګوالي نظام جوړول .

۳ ـ له دین او سنتو څخه نوی تعبیر .

۴ ـ د منځنیو پېړیو د ژوندانه د زوړ سیستم پر وړاندې مبارزه او د ښاري او بورژوازي فرهنګ پیاوړي کول .

۵ ـ د سنتي ټولنیز فرهنګ عصري کول .

ښکاره خبره ده چې له دغه اصولو څخه یو هم د عثماني نظام سره توافق نه درلود ، او برعکس له دغه اصولو څخه هر یو یې د عثماني سلطنت له روشونو سره په ټکر کې وو، نو سلطان عبدالحمید هغه څوک نه و ، چې د خپلو پلارونو په شان له خنډونو سره جوړ راشي بلکې هغه یوه تېره توره وه ، چې تل به یې خنډونه ټوټه ټوټه کول ، او تر څو چې ممکنه وه هغه یې له خپلې مخې لرې کول . (۱۱ : ۲۲ـ۲۳)

د ترکیې دې ځوانانو د خپلې ټولنې نوم (اتفاق الحمیت) کېښود ، په دې ځوانانو کې هغه شاعر هم موجود و ، چې وروسته یې ډېر شهرت پیدا کړ (نامق کمال) . دې خلکو فکر کاوه ، چې لومړی کار باید داوي ، چې د ټولنې خلک باید د خپلو سیاسي حقوقو څخه خبر شي ، او چمتو شي چې د لاسته راوړلو لپاره یې کوښښ وکړي . په دې ډول نصراني ټولنې ، چې د عثماني دولت څخه یې د جلاوالي غوښتنه کوله ، او نورو هېوادونو ته یې د مداخلې زمینه برابروله ، د هغوی مخه به هم ونیول شي ، او د بهر څخه د مرستو بهانه به یې هم پای ته ورسیږي . دې خلکو فکر کاوه ، هېواد چې د کومو حالاتو سره مخ دی ، د دې حالاتو (خرابو حالاتو) څخه د وتو یوازینی لاره د جمهوري نظام رامنځته کول دي . (۴ : ۴۹۷ـ۹۸)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځوان ترکان څوک وه ؟ د تاریخ ترکیې لیکوالان دې پوښتنې ته داسې ځواب ورکوي : ځوان ترکان تعلیم یافته ، ذهین ، سنجیده او وطنپرست خلک وو ، په هغوی کې فوځیان او ښاري خلک شامل وو ، ځینو ځوانو ترکانو د اروپا سیاحت کړی و ، او د هغوی د افکارو او قانون ژوره مطالعه یې کړې وه،او هغه څه چې ورته ښه او ګټور ښکاره شوي وو ، ترې اخذ یې کړل.(۹: ۳۰۴)
د ابراهیم افندي ، نامق کمال ، ضیاء ګوګ الپ ، خالده ادیب خانم او نورو په څېر پوه او مفکر اشخاص پکې شامل وو . ابراهیم شناسي افندي د ځوانو ترکانو د خوځښت بنسټ ایښودونکی ګڼل کیږي . دوی ټول د لویدیځ د سیاسي ، اقتصادي او ټولنیزو فلسفو او نظامونو څخه اغېزمن شوي وو ، دوی غوښتل چې په ترکیه کې باید د لویدیځ دغه سیاسي او ټولنیزې فلسفې په بشپړ ډول خپلې کړي .

ضیاء ګوګ الپ د (۱۸۷۵ ـ ۱۹۲۴م) کال پورې د یووالي او پرمختګ د ټولنې ستر مفکر او فعال غړی و ، نوموړی د لویدیځ تمدن د بشپړ پلي کولو غوښتونکی و .

ابوالحسن ندوي د ضیاء ګوګ الپ د یوه لیکل شوي مضمون په حواله لیکي :

موږ به خامخا له دوو لارو څخه یوه لاره ټاکو ، یا باید لویدیځ تمدن ومنو ، او یا هم باید د لویدیځ ځواکونو غلامي ومنو ، موږ ته یوه خبره فیصله کول ضروري دي ، پر موږ لازم دي چې د خپلې آزادۍ لپاره پر لویدیځ تمدن خپل اقتدار قایم کړو . (۸ : ۷۲)

نامق کمال هم د ځوانو ترکانو وتلی شخص و ، نوموړی یو معتدل او ترکي ځوان بلل شوی دی .

ابوالحسن ندوي د نامق کمال په اړه د وتلي لیکوال (برنارډ لیویس) نظر داسې څرګندوي : د خپلې هېواد پالنې او آزاد خیالۍ سره سره نامق کمال ریښتونی او جذباتي مسلمان و ، د هغه فکر دومره سوچه اسلامي و ، لکه څنګه چې د عثماني سلطنت و ، هغه پخپل ټول ژوندانه کې د اسلامي ارزښتناکو عقایدو او روایتونو پیرو و ، هغه زیاتره د خپلو ګوندونو پر مشرانو او قائدینو ډېر تېز انتقاد کاوه ، چې هغوی د پخوانیو اسلامي روایاتو په ساتلو کې ناکام شوي او له اروپا څخه یې نوي افکار او ادارې واردې کړي دي . (۸ : ۷۸)

که د ځوانو ترکانو د ټولو مخکښو نظریات په ژور ډول ولوستل شي ، نو په خپلو کې سره لږ څه توپیر لري . لکه پورته چې ولیدل شول ، د ضیاء ګوګ الپ او نامق کمال د نظریاتو ترمنځ هم ژور توپیر شتون لري . ځینې ځوانو ترکانو غوښتل چې د ترکیې ټول سیاسي ، اقتصادي ، او ټولنیز

(c) ketabton.com: The Digital Library

نظام باید د لویدیځ په ډول جوړ شي ، زیاترو یې د لویدیځ تمدن د نړۍ د یوازیني تمدن په توګه قبول کړی و ، او غوښتل یې چې ترکیه باید په بشپړ ډول د لویدیځ په ډول جوړه شي ، خلافت باید له منځه یوړل شي ، او د اسلامي نظام پر ځای دې جمهوري نظام رامنځته شي ، دوی د ترکي نشنلېزم ملاتړي وو . خو داسې اشخاص هم پکې وو ، چې د لویدیځ د پرمختګونو سره یې مینه درلوده ، د هغوی د ساینس او پرمختګونو د خپلولو او هېواد ته د راوړلو غوښتنه یې کوله ، خو د لویدیځ د اخلاقو او کلتور پر ځای یې اسلامي نظام غوښته ، دې ډلې د اسلامي خلافت دپایښت غوښتنه کوله ، او نه یې غوښتل چې خلافت له منځه لاړ شي ، او ترکیه په یوه کوچني هېواد بدله شي .

د ځوانو ترکانو د حکومت درې مشرانو په همدغه ډول حکومت وکړ ، او تر پایه پورې یې د عثماني اسلامي امپراتورۍ د ټوټې کېدو مخه ونیوله ، خو د لومړۍ نړیوالې جګړې په پیلېدو سره د نړۍ نقشه بدله شوه .

د ځوانو ترکانو د حکومت او د لومړۍ نړیوالې جګړې په اوږدو کې همدغه دوه نظریې په ترکیه کې موجودې وې ، چې په پای کې هغه ځوک بریالي شول ، چې د ترکي نشنلېزم غوښتنه یې کوله ، هغوی د دې پر ځای چې عثماني امپراتوري قوي او پراخه کړي ، هغه یې ړنګه کړه ، او ترکیه یې د ډېرو هېوادونو د مشرۍ نه لاس په سر کړه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

مأخذونه :

١ ـ ابوريه ، محمد ، د سید جمال الدین ژوند او سیاسي هڅې ، ژباړن ، عمران فضل ، ګودر خپرندویه ټولنه ، جلال اباد ، ١٣٩١ لمریز.

٢ ـ انصارالحسن ، پروفیسر ، تاریخ جدید یورپ ١٧٨٩ـ١٩٩٧ ، خپروونکي افتخار بټ ، دویم چاپ ٢٠٠١ م .

٣ ـ بخاري ، سید محمد فضل الله ، لومړی نړیواله جګړه ، ژباړن ، زاهد خلیلي ، مومند خپرندویه ټولنه جلا اباد ، ١٣٩٢ لمریز.

۴ ـ صلابي ، دوکتور علي محمد ، سلطنت عثمانیه ، ژباړن ، علامه ظفر اقبال کلیار ، ضیاء القرآن پبلي کیشنز ، لاهور ، اګست ٢٠٠٨ .

۵ ـ عبدالباري ، دلبر خان ، تاریخ ترکیه ، ایورنیو بک پیلېبس ، لاهور ، چاپ کال ؟ .

٦ ـ عویس ، دوکتور عبدالحلیم ، د اسلامي تمدن مړاوې پاڼې ، ژباړن ، سلطان محمود صلاح ، حکمت خپرندویه ټولنه ، جلال اباد ١٣٩٢ لمریز .

٧ ـ مطهري ، استاد مرتضی ، په وروستیو سلو کلو کې اسلامي خوځښتونو ته ځغلنده کتنه ، خپرونکی ؟ چاپ کال ٢٠٠٩م.

٨ ـ ندوي ، ابوالحسن علي ، په اسلامي نړۍ کې د اسلام او لویدیځ والي کړکېچ ، ژباړن ، فضل مولا لټون ، خپروونکې د الهدی نشراتي اداره ، چاپ کال ١٣٧٢لمریز .

٩ ـ هوتک ، ضیأالدین ، اروپا تاریخ ، لومړی ټوک ، ګودر خپرندویه ټولنه ، جلال اباد ، ١٣٩٥ل کال .

١٠ـ هوتک ، ضیأالدین ، اروپا تاریخ ، دویم ټوک ، ګودر خپرندویه ټولنه ، جلال اباد ، ١٣٩۵ ل کال .

١١ـ هوتک ، ضیأالدین ، د آسیا تاریخ ، ګودر خپرندویه ټولنه ، جلال اباد ، ١٣٩٦ ل کال .

١٢ـ www.fgulen.com د وتلي ترکي لیکوال او مفکر فتح الله ګولن وېبپاڼه ده ، چې د نړۍ په ډېرو ژبو د نوموړي لیکنې خپروي .

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library